

ARHITEKTONSKE KARAKTERISTIKE I KULTURNI KONTEKST TRADICIONALNIH KUĆA NA PROSTORU SEVEROISTOČNE CRNE GORE**ARCHITECTURAL CHARACTERISTICS AND CULTURAL CONTEXT OF TRADITIONAL HOUSES IN NORTHEASTERN MONTENEGRO**

Andela Marković, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad

Oblast – ARHITEKTURA

Kratak sadržaj – Tradicionalne porodične kuće na severoistoku Crne Gore predstavljaju značajan deo kulturnog nasleđa ovog regiona, odražavajući bogatu istoriju i jedinstvenu arhitektonsku tradiciju. Ove građevine, karakteristične po specifičnim građevinskim tehnikama i materijalima, pružaju uvid u životne uslove i društvene norme prošlih vremena. U ovom istraživanju, fokusiraćemo se na analizu ključnih karakteristika ovih kuća, istražujući njihov doprinos kulturnom identitetu i očuvanju tradicije u savremenom kontekstu.

Ključne reči: Tradicionalna arhitektura, projektovanje, stambena arhitektura

Abstract – Traditional family houses in northeast Montenegro represent a significant part of the cultural heritage of the region, reflecting a rich history and unique architectural tradition. These buildings, characterized by specific construction techniques and materials, provide insight into the living conditions and social norms of the past. This study will focus on analyzing the key characteristics of these houses, examining their contribution to cultural identity and the preservation of tradition in a contemporary context.

Keywords: Traditional architecture, planning, residential architecture

1. UVOD

Ovaj projekat analizira tradicionalnu arhitekturu severoistočne Crne Gore i razvija idejna rešenja za unapređenje tih kuća, uz očuvanje njihovih osnovnih karakteristika (materijali, namena, forma). Glavni cilj je očuvanje tradicionalne arhitekture kao dela kulturnog nasleđa i povećanje konkurentnosti turističkog sektora kroz ekonomsku valorizaciju kulturnog i prirodnog nasleđa. Istraživanje obuhvata arhitekturu opština Berane, Plav i Andrijevica, sa fokusom na unapređenje tradicionalne arhitekture sela.

2.2. Metodologija i sprovedene aktivnosti

Tokom izrade rada sprovedene su sledeće aktivnosti:

- Istraživanje arhitekture područja putem literature i dostupnih izvora.

NAPOMENA:

Ovaj rad proistekao je iz master rada čiji mentor je bio dr Igor Maraš, vanr. prof.

- Na osnovu terenskog istraživanja, sprovedena analiza tipova i karakterističnih elemenata tradicionalne arhitekture.
- Analiza zbirke fotografija u Polimskom muzeju u Beranama (oko 3000 fotografija, uključujući one tradicionalne arhitekture).
- Terensko istraživanje u proleće 2024. godine, uključujući posete selima i katunima karakterističnim primerima.

2. PODACI I ISTORIJSKA ISTRAŽIVANJA TRADICIONALNE ARHITEKTURE

Početkom 20. veka su sprovedena istraživanja i objavljeni radovi autora na području Balkana, pre svega geografa i istoričara. Neki od njih, među kojima je i Jovan Cvijić, bave se širokim prostorom Balkanskog poluostrva ili bivše Jugoslavije, i razmatraju u određenoj meri i tradicionalnu arhitekturu. Od posebnog značaja su istraživanja i radovi istraživača koja je tematski obrađivala oblasti koje se nalaze na području sadašnjih opština Berane, Petnjica, Andrijevica, Plav ili Gusinje. Oni su uz istorijske, geografske i privredne značaje opisali tipove naselja i kuća. Posebno se mogu izdvojiti pop Bogdan Lalević i Ivan Protić, koji opisuju Vasojeviće, ili Andrija Jovičević koji obrađuje Plavsko-Gusinjsku oblast. Za proučavanje arhitekture katuna koji se nalaze u planinskim predelima ove oblasti, posebno u oblastima Prokletija, Komova i Bjelasice, predstavljaju značajan izvor i opise koje su davali planinari od 30-ih godina godine 20. veka. Sredinom 20. veka, antropogeografska istraživanja ovome oblašću se bavi geograf Milisav Lutovac [1]. On obrađuje i naselja i kuće ovog kraja i daje vrlo dobar pregled razvoja i tipova tradicionalnih arhitekture. Za arhitektonske karakteristike tradicionalne arhitekture ovog kraja značajna su dela arhitekta Aleksandra Deroka [2], koji je jedan od najvažnijih autora koji su radili na narodnoj arhitekturi bivše Jugoslavije, i arh Jovan Krunić [3], koji se bavio gradovima centralnog Balkana i među njima je obradio i neke koje su predmet ovog istraživanja.

2.1. Jovan Cvijić i njegov doprinos istraživanju

Jovan Cvijić, poznati geograf, koji se bavio antropogeografskim istraživanjima Balkanskog poluostrva u Atlasu naselja srpskih zemalja, Knjiga 1 [4] izdala se 1902. gde je dao skice i fotografije kuća i delova naselja iz Polimlja. U većini fotografija ne pokazuje tačnu lokaciju, pa se ne može sa sigurnošću utvrditi da li je zona Gornjeg

Polimlja, koja je deo teritorije koja se kroz ovaj rad obrađuje, ili Srednje Polimlje. Međutim, pa makar to bila i zona Srednjeg Polimlja, među kućama u ovoj široj zoni verovatno nije bilo velikih razlika u tipovima.

Jovan Cvijić [5] definiše sledeće tipove kuća na teritoriji Balkanskog poluostrva:

1. Brvnare u šumovitom Dinarskom kraju
2. Kamena kuća jadranske obale i goli krš
3. Kuća od ćerpiča i pletera u moravskom vardarskom kraju oblasti
4. Novi tipovi kuća
5. Druge vrste kuća, uključujući tursko-istočne kuće i kule.

2.2. Milisav Lutovac o Beranskoj kotlini

Milisav V. Lutovac obrađuje naselja i kuće u ovoj oblasti, i daje veoma dobar pregled razvoja i vrste tradicionalne arhitekture. Navodi da je kuća u tom kraju na duže vreme puta samo od drveta, jer je oblast je bila veoma šumovita.

Kao najstariji i najprimitivniji tip kuće pominje dubirog, čiji je „kostur od drveta, a krov od slame“. Takođe, ističe su oko dubiroga bile i neke pomoćne zgrade, manji dubirozi i stanovi koji su služili za članove matične zadruge i za stoku. „Dakle, kuća jednog združnog domaćinstva je bila čitavo naselje“ [1].

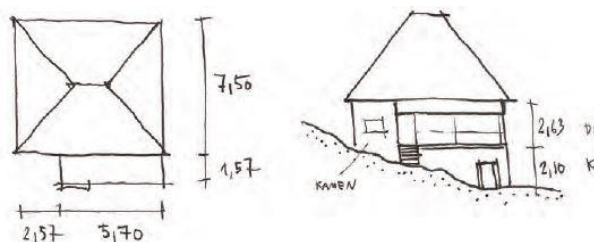
U drugoj fazi razvoja, kada su ljudi postali nešto nezavisniji u odnosu na begove, počinju da grade brvnaru – siromašniju jednodelnu pozemljušu, a imućniji „kuća nad izbom“, pokrivena mlaćenom raženom slamom, ređe sa šindrom.

Kuća „nad izbom“ bila je jednostavna: sastojala se od tričetiri odeljenja koja su služila i za ljude i za stoku. To su: izba, "kuća", soba, klet (ćiler) i ajat. Posle 1912. godine kuća se počinje menjati pod uticajem slobode, većih proizvodnih snaga i društvenog napretka. Umesto brvnare, ljudi grade jaču i bolju kuća od kamena sa slamnatim krovom.

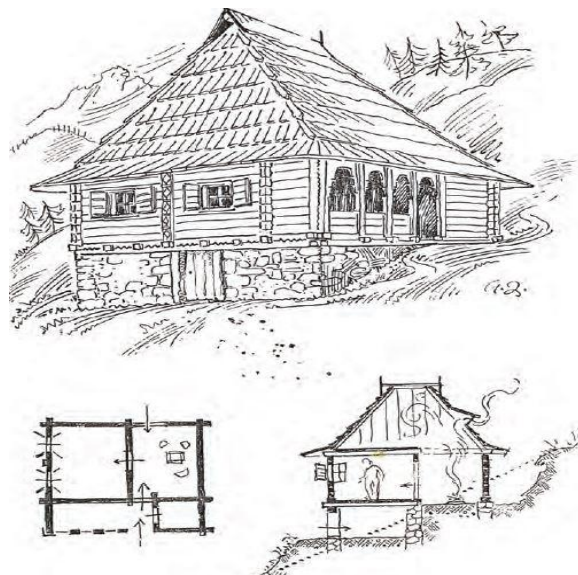
Privremena naselja se dele na: letnja naselja, zimske staje i katune, tj. stanove u selu, stanove i staje u srednjoj planini i katune u visokoj planini.

Lutovac u Beranima izdvaja sledeće tipove kuća:

1. Dubirog – busar,
2. Podzemljuša – pletara,
3. Čatmara,
4. Polubrvnara – polučatmara (kuća nad izbom (podrumom)),
5. Brvnara – kuća nad izbom (slika 1, 2),
6. Kula (čardak).

Slika 1. Kuća nad izbom, autorska skica

Slika 2. Brvnara sa više odjeljenja u Polimlju, izvor: [2]

3. TIPOVI KUĆA U SELIMA

Osnovni element tradicionalne arhitekture u selima je svakako seoska kuća – centralni/glavni objekat svakog seoskog imanja koji ima stambenu namenu. Arhitekta Branislav Kojić, jedan od najznačajnijih istraživača ruralne arhitekture, naveo je za seosku kuću da je „iskonska suština veštine građenja“ [6].

Tipovi stambene tradicionalne arhitekture se mogu definisati prema obliku, formi i materijalu od kojeg su građeni, ali i u odnosu na vreme u kojem su nastali. Na prostoru koji je obrađen kroz ovaj rad prepoznati su, u odnosu na formu i materijal od kojeg su građeni, sledeći osnovni tipovi kuća:

- dubirozi (slika 3)
- brvnare (podzemne i brvnare nad izbom)
- čatmare
- polubrvnare polučatmare
- kamene kuće (slika 4)
- kule
- kule sa čardakom od čatme.

3.1. Dubirozi

Kolibe predstavljaju najjednostavniji oblik stambenih objekata. Najstariji tip koliba koje su pravljene u početku je imao samo krov, koji je polazio odmah od zemlje, sa jednostavnom konstrukcijom od drvenih oblica i različitim vrstama pokrivača od dostupnih materijala.

Od ovih najjednostavnijih formi koliba razvili su se složeniji tipovi, koji predstavljaju prelaz ka kućama, a kod kojih se formira niži zid na koji se postavlja krovna konstrukcija i krov. Najrasprostranjeniji oblik među najjednostavnijim oblicima koliba, posebno u šumovitim krajevima, bile su kolibe kružne osnove, sa ognjištem u sredini, pokrivene krovom u obliku kupe.

U Crnoj Gori se ova vrsta koliba naziva dubirog ili savardak. Kao najjednostavnija vrsta konstrukcije, dubirozi su očigledno bili građeni kako u selima tako i u privremenim naseljima – katunima.

Slika 3. *Dubirog u Bihoru; izvor [7]*

3.2. Brvnare

Brvnara je zgrada četvrtaste osnove, sa zidovima od brvana položenih vodoravno jedno iznad drugoga. Brvno je, u stvari, tesano deblje i pravo stablo drveta. Reč brvno i od nje izvedena brvnara potiče od praslovenskog brv – balvan, greda, daska.

U narodnom govoru reč brvno ne označava samo drveni trupac kružnog preseka. I talpe, od kojih su se (već odavno) najviše gradile brvnare, majstori uvek će nazvati brvno. To znači da je po narodnom shvatanju, brvno svaka oblica ili deblja daska (u građevinarstvu inače pod nazivom talpa) slagana vodoravno i ukrštena na uglu u čert ili unizana u direk, koja čini deo zidnog platna.

3.3. Kuće od kamena

Pod kamenim kućama (slika 4) se podrazumevaju kuće čiji su zidovi zidani od kamena vezanog malterom, a koje mogu biti prizemne, ali su zastupljenije svakako kuće na sprat, sa dve etaže. Kao poseban tip kamenih kuća javljaju se i kule, koje imaju specifičnu formu sa po tri etaže i koje su, uz stambenu, imale i odbrambenu funkciju. Prizemne kuće zidane od kamena očigledno nisu bile čest tip na ovom, ali se ipak sreću. One su očigledno zidane sredinom XX veka, ili moguće i ranije.

Zidane su od kamena u malteru, imaju izduženu pravougaonu osnovu, sa vratima postavljenim najčešće na sredini podužnog zida, i prozorima na glavnoj fasadi. Imale su, kao i većina ostalih kuća, strmi četvorovodan krov i bile su pokrivene ili slamom ili šindrom. Danas nalazimo na malom broju primera kamenih prizemnih kuća. Moguće da su se neke od njih koristile i kao pomoćni objekti.

Slika 4. *Kuća Đurovića na Polici; izvor: [8]*

3. VILA MILEVA, TRADICIONALNA KUĆA SA SAVREMENIM PRISTUPOM

Kombinacija tradicionalne seoske arhitekture severoistočne Crne Gore sa savremenim građevinskim tehnikama predstavlja izazov koji uključuje očuvanje kulturnog nasleđa dok se odgovara na potrebe modernog stanovanja. Ovaj odeljak razmatra ključne aspekte ove kombinacije, uključujući osnovne komponente kuće, metode zidanja, krovne konstrukcije i temelje, kako bi se postigla harmonija između tradicionalnog i savremenog pristupa. Ideja samog projekta ove kuće je da prikazemo kako mogu izgledati kuće sa ovog područja u skladu sa današnjicom i savremenim potrebama čoveka XXI veka.

Horizontalni gabarit objekta je približno kvadratnog oblika, kao i kod kuća iz ranijeg perioda. Vertikalni gabarit objekta je podrum i prizemlje, takođe osnovna karakteristika kuća sa područja severoistočne Crne Gore. Namena objekta je stambena i prihvata veću porodičnu strukturu, koja bi mogla da broji 6-8 korisnika.

Parkiranje je rešeno unutar parcele. Pešački ulaz u objekat je sa istočne strane objekta. Prizemlje je odignuto od okolnog terena i uliza za oko 50 cm.

Prema dvorištu sa severoistočne strane u podrumu, nalaze se ulaz, kupatilo, kao i zatvoreni bazen sa đakuzijem. Što se tiče prizemlja, severna i severoistočna strana bila je pogodna za kupatilo i kuhinju, dok je zapadna strana objekta bila namenjena prostorijama za spavanje. Južnu stranu objekta ostavili smo dnevnoj sobi i terasi, kako bi te prostorije u kojima se najviše boravi, veći deo dana bile osvetljene i osunčane. Prostor je organizovan tako da su zone u kojima je češći boravak smeštene na prizemlje kao i prostorije namenjene spavanju, dok su prostorije koje su se nalazile u podrumima takvih kuća bile namenjene za skladištenje i pripremu, dobile novu namenu koja uključuje svaki vid rekreacije i relaksacije (u ovom slučaju zatvoreni bazen) koja je vodeća potreba čoveka ovog veka.

Konstruktivni sistem je klasičan, tradicionalni sistem gradnje kuće. Masivni sistem gradnje, koji se sastoji od nosećih zidova, zidanih opekam, trakastih temelja i kosog krova, na kom se primećuje uticaj savremenog pristupa, te možemo zaključiti da se ne radi o klasičnom drvenom krovu koji je prekriven crepom.

Slika 5. *Vila Mileva, Petnjik – idejno rešenje kuće*

Krov kuće u Petnjiku predstavlja značajan deo arhitektonske identifikacije. Dizajn krova je obeležen svojom jednostavnošću i neupadljivom integracijom u

celokupni volumen kuće. Cilj je da se stvori harmonična veza između kuće i njene prirodne okoline, naglašavajući geometrijsku čistoću i suptilnu eleganciju. Krov je izrađen od savremenih materijala koji poboljšavaju vizuelni izgled i funkcionalne performanse. Završni sloj krova je vodonepropusna bela boja koja naglašava minimalistički izgled kuće.

Uprkos minimalističkom izgledu, krov je projektovan da bude visoko funkcionalan i otporan na vremenske uslove. Korišćeni materijali su odabrani zbog svoje izdržljivosti i sposobnosti da izdrže lokalne vremenske uslove, uključujući kišu, vetar i promene temperatura. Ispravna vodootporna i drenažna rešenja su uključena kako bi se osiguralo da krov ostane bez prokišnjavanja i efikasan u funkciji tokom vremena.

Bela fasada je jedan od najpopularnijih izbora u savremenoj arhitekturi zbog svoje univerzalnosti i čistog izgleda. Ova boja fasade pruža svetlost i otvorenost, stvarajući osećaj prostranosti i prozračnosti. Bele fasade često koriste glatke, ravne površine koje doprinose minimalističkom izgledu i omogućavaju lako uklapanje u različite okruženje. Ubacivanje travertin kamena u pojedinim delovima samog prostora (terasa, spetenište), asocira nas na kuće iz doba kada je kamen bio glavni materijal kada je u pitanju zidanje tradicionalne kuće [9].

4. ZAKLJUČAK

Zaključak ovog istraživačkog rada upućuje na važnost očuvanja tradicionalne sredine u selima, ističući da je stanje te sredine danas ugroženo i da su manje brojni primeri sačuvanih objekata. Nedostatak adekvatne zaštite i održavanja dovodi do postepenog gubljenja autentičnosti i identiteta ovih naselja, kao i do pustošenja ruralnih sredina. Unapređenje ovog procesa zahteva sinergiju različitih aktera - od državnih institucija do lokalne zajednice i akademske zajednice. Neophodno je da se kreativnost i inovacije ugrade u proces očuvanja, kako bi se omogućilo da kvalitetno nastavi izgradnja ovih vrednosti za buduće generacije.

5. LITERATURA

- [1] Lutovac, Milisav V. 2000, Ivangradska (Beranska) kotlina regionalnogeografska ispitivanja (Fototipsko izd. Iz 1957. god.), Skupština opštine, Berane.
- [2] Deroko, Aleksandar 1968, Narodno neimarstvo, Spomenik CXVIII, Odeljenje društvenih nauka
- [3] Krunić, Jovan 1996, Baština gradova srednjeg Balkana, Republički zavod za zaštitu spomenika i kulture
- [4] Cvijić, Jovan 1902, Antropogeografski problemi Balkanskoga poluostrva, Naselja srpskih zemalja, Rasprave i građa, Knjiga I, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd.
- [5] Cvijić, Jovan 1987, Balkansko poluostrvo, Sabrana dela, knjiga II, Srpska akademija nauka i umetnosti, Književne novine, Zavod za udžbenike Cvijić, Jovan 1902, Atlas, Naselja srpskih zemalja, Knjiga I, Srpski etnografski zbornik, knjiga četvrta, Beograd.
- [6] Vuksanović-Macura, Z. i dr. (2017) Branislav Kojić - prostor u selu, selo u prostoru
- [7] Lutovac, Milisav V. 1967, Bihor i Korita: antropogeografska ispitivanja, Naučno delo, Beograd.
- [8] Zbirka fotografija iz Polimskog muzeja u Beranama, broj 998
- [9] Master rad, Unapređenje tradicionalne porodične kuće sa područja severoistočne Crne Gore, Berana, Andrijevice i Plava, Anđela Marković 2024

Kratka biografija:

Andela Marković, rođena je u Loznici 2000. god. Osnovne akademske (2023) i master studije (2024) završila je na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu iz oblasti Arhitekture i urbanizma – Arhitektonsko projektovanje. Oblasti interesovanja su joj sve što uključuje kreativne procece u izradi.
kontakt: andjela.arh@gmail.com